

ПАМФІЛ ЮРКЕВИЧ І ЙОГО РУКОПИСНА СПАДЩИНА

Минуло сто двадцять п'ять років від того похмурого осіннього дня, як залишив цей світ Памфіл Юркевич — видатний мислитель, непересічна особистість, талановитий педагог. Його творчість знаменувала перехід вітчизняної філософії в добу зрілості. У його працях на весь голос заявив про себе, нарешті, “суто філософський інтерес”, було закладене підґрунтя “суто філософської роботи і суто філософської творчості, що має в собі самій, а не десь ззовні, свій критерій і своє виправдання”¹, підґрунтя, на якому згодом зусиллями його талановитого учня Володимира Соловйова постав самобутній тип філософування — вільна релігійна філософія.

Ім'я П. Д. Юркевича вишановувалося найславетнішими з вітчизняних філософів, але ні в дожовтневий, ні, тим паче, у радянський час всебічний аналіз його багатогранної творчості не був здійснений: найближчі сучасники, навіть ті, хто усвідомлював усю абсурдність і хибність висловлювань так званої “демократичної преси” й дилетантів від філософії на адресу мислителя, так і не наважились на ґрунтовне вивчення його спадщини, а заідеологізованість “войовничого матеріалізму” зробила це зовсім неможливим на довгі роки. Добре ім'я, а з ним і надія на таке вивчення, повернулися до Памфіла Юркевича лише через сто років по його смерті.

Вихованець Київської духовної академії, її блискучий професор, вченість і авторитет якого не потребували підтвердження у вигляді докторського диплому, чи вишколу позакордоння, аби посісти університетську кафедру філософії в Москві, щойно відкриту після десятилітнього вигнання, П. Юркевич написав порівняно небагато, а видав — ще менше. Не так давно — наприкінці 40-х років 20 ст. — В. В. Зеньковський, котрий вважав цього мислителя найзначнішим представником київської філософської школи, гірко

¹ Яковенко Б. В. О положении и задачах философии в России // Север. записки. — 1915. — № 1. — С. 217.

ремствував, що “чудові праці Юркевича майже зовсім недоступні читачеві — вони ніколи не передруковувалися. Якщо прийде колись час, коли філософські твори Юркевича будуть зібрані й передруковані, — писав він, — його глибокі погляди знову оживуть...”¹ Нині цей час настав — упродовж останнього десятиліття друковані праці П. Д. Юркевича перевидувалися двічі й перестали, нарешті, бути бібліографічними раритетами².

Втім, праці, що склали дві останні збірки творів мислителя, не вичерпують його спадщини. Існує й рукописна її частина, до того ж за обсягом значно більша за видруковану.

Тривалий час дослідники не підозрювали про існування рукописів Памфіла Юркевича. Навіть найближчий учень філософа Вол. Соловйов був переконаний, що “залишені ним філософські праці нечисленні й не великі за обсягом”, бо П. Юркевич “не вважав за потрібне й можливе давати повний зовнішній вираз усьому своєму розумовому змісту, вивертати його на світ про людське око, він не хотів перетворити себе на книгу, перетворити всю свою духовну істоту на прилюдну власність”³.

Та ось у 1911 р. в часописі “Труды Киевской духовной академии” та окремою брошурою з’являється твір П. Юркевича “Слово на четверту пасію” — “слово доволі змістовне і глибокодумне, за деякими своїми міркуваннями відповідне настроям сучасного суспільства і досі ніде не надруковане”⁴. Його видання здійснює професор Київської духовної академії, непересічний знавець її історії Ф. І. Титов. Воно стало, мабуть, першою звісткою про наявність Юркевичевої рукописної спадщини. А вже через кілька років випускник КДА О. Ходзицький переконливо засвідчив, що спадщина Памфіла Юркевича значно більша, ніж вважається, й зовсім не вичерпується опублікованими статтями: “Можна буде без перебільшення сказати, — читаємо у його праці “Професор філософії Памфіл Данилович Юркевич”, — що Памфіл Данилович ніколи не випускав пера з рук, як про це красномовно свідчить величезна кількість власноручних рукописів, залишених ним”⁵. Твердження О. Ходзицького

¹ Зеньковский В. В. История русской философии : В 2 т. — Париж, 1989. — Т.1. — С. 318.

² Див.: Юркевич П. Д. Философские произведения. — М., 1990; Юркевич П. Д. Выбранные. — К., 1993.

³ Соловьев В. С. О философских произведениях П. Д. Юркевича // Юркевич П. Д. Философские произведения. — М., 1990. — С. 552.

⁴ Титов Ф. И. Памяти П. Д. Юркевича, бывшего ученика и профессора Киевской духовной академии (1826—1874). — К., 1911. — С. 1.

⁵ Ходзинский А. Профессор философии Памфил Данилович Юркевич. — Х., 1915. [Від упоряд. — Харківські видавці припустилися помилки у прізвищі автора. Справжнє його прізвище — Ходзицький.]

не було безпідставним — про це свідчать численні посилання на рукописи П. Юркевича, з якими він ознайомився у Церковно-Археологічному музеї Київської духовної академії.¹

Проте О. Ходзицький, котрий першим серйозно заговорив про рукописи П. Юркевича, обмежився лише згадкою про деякі з них, не даючи скільки-небудь чіткого, а тим паче повного, уявлення про рукописну спадщину мислителя загалом. Перелік рукописів П. Д. Юркевича вперше даний у праці бібліографа і археографа, випускника Київської духовної академії О. Лебедева “Рукописи Церковно-Археологічного музею імператорської Київської Духовної Академії”, виданій 1916 р. у Саратові. Ця книга — результат майже десятилітньої кропіткої праці — є своєрідним каталогом рукописних текстів, документів, листів тощо, які потрапили до зазначеного музею з 1877 до 1911 р.

Керуючись вказівками “каталогу” О. Лебедева і розшукавши щорічні звіти Церковно-Археологічного товариства при Київській духовній академії, де серед багатьох відомостей вміщені й повідомлення про музейні надходження, ми можемо, нарешті, дізнатися, звідки й як туди потрапили рукописи П. Юркевича. Виявляється, вони були передані 1896 р. як дар Церковно-Археологічному музею рідним братом філософа Василем Даниловичем, що служив тоді старшим військовим лікарем в Очакові.² Роком пізніше священник Очаківського собору М. Левицький, дійсний член зазначеного товариства, передав до музею деякі документи П. Д. Юркевича³ (мабуть, віддані йому для цього Василем Даниловичем). Від Ф. І. Титова надійшло вже згадане тут “Слово на четверту пасію”, виголошене Памфілом Юркевичем у березні 1852 р. в Братському монастирі. Кілька автографів П. Юркевича знаходимо серед листів, переданих до музею Л. Мацеєвичем.

Згадані рукописи і документи зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Фонд Памфіла Юркевича досить значний — понад сто одиниць зберігання. Серед них статті філософа, що залишились невидрукowanими, тексти та програми лекційних курсів, читаних ним у Київській духовній академії і Московському університеті, численні конспекти, нотатки, виписки з книг, переклади, щоденники (німецькою та російською мовами), унікальні матеріали до біографії мислителя.

¹ Див.: Ходзинский А. Профессор философии Памфил Данилович Юркевич. — Х., 1915. — С. 2, 5–6, 8, 11–12, 13, 88, 95, 97, 102–103.

² Див.: Отчет Церковно-Археологического общества при Киевской Духовной Академии за 1896 год // Труды Киев. Духов. Академии. — 1897. — Т. 1 (№ 4). — С. 638.

³ Див.: Там само. — 1898. — Т. 1 (№ 3). — С. 12, 13.

Палітра Юркевичевих рукописів вражає різноманітністю — тут представлені логіка і метафізика (“Програма і читання з логіки”, “Лекції з логіки”, “Логічні дослідження Тренделенбурга у скороченому вигляді”, нотатки з приводу “Логіки” Г. Х. В. Зігварта, “Метафізика”, “Простір і час. Історичний виклад”, “Метафізика Германа Лотце” та ін.), психологія (статті “Характеристика внутрішнього досвіду”, “Психологія і психіатрія”, “Достоїнства і вади душевного життя залежно від особливостей тілесної організації”, “Про союз душі з тілом”¹, “Читання з психології”, програма та конспекти з дослідної психології, переклади праць Г. Лотце “Медична психологія”, “Душа і душевне життя”, “Інстинкт”, статті Й. Є. Пуркінєв “Почуття взагалі”, численні нотатки й ін.), педагогіка (“Читання про виховання”, “Походження дитячого прогресивного лицю”, “Методика”, нотатки тощо), богослов’я (“Божественне одкровення про творення світу. Досвід викладу і захисту Мойсеевої оповіді про створення світу”, “Схід. Пісня над піснями Соломона “ в російському перекладі, згадане вже “Слово на четверту пасію”), літературознавство (переклад “Історії німецької літератури” Г. Вебера), математика (таблиці, “Бесіди з геометрії”, “Основи диференційного числення”). Не можна не звернути уваги на значну кількість історико-філософських рукописів П. Юркевича (“Міфи Платона про людську душу”, “Філософія неоплатонічна”, лекції з історії давньогрецької філософії та філософії середніх віків, уривки лекцій з нової філософії, нотатки під назвою “З історії філософії”, конспекти й нотатки про Арістотеля, Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, Бокля, Шопенгауера, виписки із творів Спінози, конспект “Історії грецької філософії” Г. Х. В. Зігварта і виклад пропедевтичних засад системи Платона за Е. Целлером, переклад статті Ф. Екснера “Про номіналізм і реалізм” та ін.). Безсумнівний інтерес складають, з нашого погляду, рукописні й літографовані лекції і програми з філософії права та її історії (12 одиниць зберігання), що відкривають для дослідників нову галузь наукових і фахових інтересів П. Юркевича.

Гортаючи сторінки Юркевичевих рукописів, мимоволі посміхнешся, згадуючи відому сентенцію Вол. Соловйова: “Юркевич працював лише з прямого обов’язку, поборюючи в собі природну ліню. Це достатньо пояснює, чому він так мало написав”². Як же помилявся Володимир Сергійович, створюючи образ “лінивого” свого вчителя! Знайомство з рукописами П. Юркевича навіює, радше, образ невтомного

¹ Рукопис відсутній з 1966 р.

² Соловьев В. С. Три характеристики // Собр. соч.: — Б. р., б. м. — Т. 8. — С. 425.

трудівника науки й переконує, що спогади брата, Андрія Даниловича, про те, як працював професор до пізньої ночі навіть у найтрагічніші, останні роки свого життя, як засинав, інколи, просто над книгами, сидючи в кріслі, — зовсім не метафора.

Не варто й казати, яким багатством є рукописний фонд П. Д. Юркевича для дослідників його творчості та й історії вітчизняної філософії взагалі. Адже саме тут треба шукати відповіді на численні запитання, яких щодо спадщини мислителя, його ідей, його особистості і досі залишається чимало. Виявляється, навіть оцінки, міцно вкорінені в літературі, з огляду на наявні рукописи вимагають істотних уточнень, доповнень, а інколи — й цілковитого перегляду.

Так, на думку авторитетних дослідників, в останнє десятиліття своєї творчості П. Юркевич децю відходить від філософії і зосереджується на проблемах педагогіки. З огляду на його публікації тих років це міркування видається зовсім не дивним, а з огляду на рукописи — не відповідає істині. Останні переконливо свідчать не тільки про зміцнення філософських інтересів мислителя, а й про розширення їх кола, залучення до нього нових галузей, зокрема філософії права. На жаль, студії П. Юркевича з філософії права ще й донині ніяк не оцінені у фаховій літературі, хоча про зацікавленість філософа і його обізнаність у цій галузі виразно свідчить здійснений ним на сторінках "Современной летописи" ґрунтовний аналіз "Підручника карного права" В. Д. Спасовича (1864 р.). Адже не випадково Рада Московського університету запросила посісти щойно відкриту на юридичному факультеті кафедру історії філософії права (1867) саме професора П. Юркевича. Не залишаючи університетської кафедри філософії, П. Юркевич відтоді незмінно викладав цей предмет аж доки страшна хвороба не звалила його в ліжку. Його лекційні курси з історії філософії права, слухачами яких, свого часу, були знані в майбутньому юрист О. Ф. Коні і філософ П. Є. Астаф'єв (останній викладав згодом історію філософії права у Демидівському юридичному лицейі), зберігаються в рукописному фонді П. Юркевича, чекаючи на своїх дослідників.

Серед рукописів Памфіла Юркевича є тексти та матеріали, що проливають світло на маловивчені аспекти його творчості. Це, зокрема, стосується як першого періоду його викладацької і наукової діяльності, пов'язаного з Київською духовною академією ("Міфи Платона про людську душу", "Філософія неоплатонічна", "Характер і спрямованість сучасної німецької філософії" та ін.), так і творчих пошуків мислителя у 60 — на початку 70-х років.

Особливий інтерес викликають ті рукописи, які вважалися дослідниками якщо не втраченими назавжди, то при-

наймні загубленими. Так, публікуючи уривки з листів В. Й. Ключевського до П. П. Гвоздьова, упорядники російськоюмовної збірки філософських творів П. Юркевича зазначали, що згадуваний В. Ключевським літографований курс лекцій з історії давньої філософії, читаний у Московському університеті 1862 р., й досі не знайдений.¹ Однак вже можна впевнено стверджувати, що принаймні половина саме цього курсу зберігається в рукописному фонді мислителя². Тут знаходимо й автограф публічних лекцій, читаних П. Юркевичем у Московському університеті в березні 1864 р.³, — тих самих, що викликали несамовитий “скрегіт зубовний” у войовничих матеріалістів тієї доби і спричинили нову хвилю цькування П. Юркевича демократичною пресою. В теці з цим текстом зберігається незначений в каталозі О. Лебедєва цікавий автограф мислителя під назвою «Гармонічна філософія». Короткий огляд творів американського філософа Девіса “Чарівний жезл”, “Фізіологічні вади і чесноти”, “Принципи натури”», датований 15 вересня 1868 р. і здатний, на наш погляд, пролити світло на питання, яким же насправді було ставлення П. Юркевича до спиритизму.

Серед рукописів мислителя знаходимо й переконливе свідчення його пильної уваги на початку 70-х років до позитивістської філософії, що дійшла, зрештою, до Росії і почала набувати тут популярності. Повідомляючи про енергійне несприйняття П. Юркевичем ідей позитивізму, О. Ходзицький свого часу жалкував, що праця мислителя на цю тему не залишилась.⁴ Автограф “Читання про сучасний стан філософії” (датований 1871 р.), що містить ґрунтовний аналіз ідей О. Конта та Д. С. Мілля, не тільки підтверджує повідомлення харківського дослідника, а й не залишає приводів для жалкувань.

Не кажу вже про те неоціненне значення, що мають для дослідників творчості П. Юркевича його філософські щоденники, численні конспекти (зовсім не студентської доби), нотатки, виписки з книг, збережені в рукописному фонді. Адже вони дають унікальну можливість зазирнути в творчу лабораторію мислителя, глибше зрозуміти безпосередні джерела його ідей, простежити їх у становленні.

¹ Див. примітки до зб.: Юркевич П. Д. Философские произведения. — М., 1990. — С. 661.

² Див.: Інститут рукопису НБУ. — КДА. — 353 Л (Муз. 818 6). — № 25.

³ Див.: Там само. — КДА. — 355 Л (Муз. 818 г). — № 17. Можливість ідентифікувати текст цього рукопису із згаданими лекціями дало зіставлення їх змістів (відомості про зміст останніх вилучені із звітів у пресі) та дат (в рукописі остання лекція датована 23 березня — днем закінчення публічних читань).

⁴ Див.: Ходзинский А. Цит. праця. — С. 95.

І тоді, можливо, не залишиться місця натужним спробам представити філософську спадщину П. Юркевича як “прямий результат” розвитку українського народного світогляду або “безпосереднє продовження” ідей професорів Києво-Могилянської Академії. Філософія П. Юркевича тому й набула особливого значення у вітчизняній філософській культурі, що органічно поєднала глибинну спорідненість з православною традицією, життя у цій традиції з глибоким переосмисленням і переживанням світового досвіду філософування. Ідеї Платона і Канта, Лотце і Шопенгауера є такими само живильними ферментами Юркевичевої думки, як і твори святих отців. Збережене в рукописному фонді мислителя – переконливе цьому свідчення. Рукописи Памфіла Юркевича особливо увиразнюють його приналежність до тієї філософської школи, що склалась у стінах Київської духовної академії в 20–50-ті роки минулого століття, адже творче прочитання світової філософії (передусім німецької) крізь призму християнсько-православного умоспоглядання складало її фундаментальну традицію. Пошук цілісного універсального світогляду, вільного від односторонності і вад як європейського раціоналізму, так і емпіризму, ідеал цілісного знання і цілісного життя – ось що об’єднувало речників цієї школи. Глибоко символічними видаються у зв’язку з цим проводи Памфіла Юркевича до Москви 26 листопада 1861 р., коли колишні вчителі та колеги влаштували на його честь прощальний обід.¹ У квартирі ректора арх. Філарета (Філаретова) зібрались разом майже всі, хто створював традиції київської духовно-академічної школи впродовж трьох десятиліть – Орест Новицький, Сильвестр Гогоцький, Йосип Міхневич і Памфіл Юркевич (бракувало вже померлого Петра Авсенєва і Василя Карпова, тоді професора Санкт-Петербурзької духовної академії). Сумуючи з приводу того, що академія втрачає одного з найкращих своїх вихованців, молодого й талановитого викладача і вченого, старі професори водночас раділи його успіхові та визнанню, справедливо вбачаючи в них успіх і визнання київської духовно-академічної філософії.

Знайомство з рукописами П. Юркевича ще раз переконує в тому, наскільки мало вивчена його спадщина, яким ще довгим та важким є шлях до глибин його творчості. Їх вивчення потребує надзвичайно трудомісткої й ретельної праці і пов’язане з великими технічними труднощами. Втім, необхідність і значущість його цілком очевидні. Без вивчення рукописної спадщини мислителя наші уявлення про нього залишаться поверховими. Без цього ми ніколи не зможемо

¹ Див. про це: Прощание Киевской академии с профессором Юркевичем // Православ. обозрение. — 1862. — Янв. — С. 46–48.

адекватно оцінити місце й роль ідей Памфіла Юркевича в історії вітчизняної філософської культури.

Така робота тільки-но розпочинається. У 1992 р. в Німеччині опублікований німецькомовний щоденник П. Д. Юркевича за 1858—63 рр. (КДА. — 353 Л (Муз. 818 б). — № 1)¹. В Києві за останні кілька років побачили світ текст під назвою “Історія філософії права. Вступ”² і частина рукопису “Психологія та психіатрія”³.

Сподіваюсь, дана збірка рукописних творів Памфіла Юркевича, що вперше виходять друком, стане не тільки даниною пам’яті видатного мислителя, а й новим потужним стимулом до вивчення його спадщини.

Марина Ткачук

¹ Див.: Beiträge zur Entwicklung der Philosophie bei den Ostslawen im 19. Jahrhundert — Pamfil D. Jurkevych (1826—1874) von Roland Pietsch.— Humboldt-Studienzentrum, Universität Ulm. — 1992. — P. 23—80.

² Див.: Філософська і соціологічна думка. — 1996. — № 3—4. — С. 38—71 (публікація М. Ткачук і Н. Краснобоки).

³ Див.: Київські обрії: історико-філософські нариси. — К., 1997.— С. 282—315 (публікація Н. Григор’євої).